

Kázmács Tamás – Sztodola Tibor

BÖRTÖNÉPÍTÉSZETI STÍLUSOK VIZSGÁLATA, ELŐNYÖK ÉS HÁTRÁNYOK

*An analysis of prison architectural styles,
advantages and disadvantages*

Jelen tanulmány a börtönépítészeti stílusok átfogó elemzését nyújtja, vizsgálva a panoptikus, vertikális, újgenerációs nyitott és supermax börtönök tervezési filozófiáját, működési logikáját és társadalmi hatásait. A dolgozat történeti perspektívából tekinti át a fogvatartás intézményesülését az ókori előzményektől a modern reformokig, kitérve a magyar büntetés-végrehajtás fejlődésére is. Az elemzés központi kérdése, hogy az építészeti kialakítás miként befolyásolja a biztonságot, a személyi állomány igényeit, a fogvatartottak. A tanulmány rámutat, hogy a humánus elveken alapuló, rehabilitáció-orientált építészeti megoldások kedvezőbb reintegrációs eredményeket hoznak, miközben a biztonság fenntartása továbbra is kulcskérdés marad.

Kulcsszavak: büntetés-végrehajtási intézet, börtönépítész, biztonság, reintegráció, elemzés

This study provides a comprehensive analysis of prison architectural styles, examining the design philosophies, operational logic, and social impacts of panoptic, vertical, new-generation open, and supermax prisons. The paper reviews the institutionalization of incarceration from a historical perspective, from ancient precedents to modern reforms, while also addressing the development of the Hungarian prison system. The central question is how architectural design influences security, staffing requirements and inmate rehabilitation. The research demonstrates that humanitarian, rehabilitation-oriented architectural solutions yield more favorable reintegration outcomes, while maintaining security remains a key challenge.

Keywords: prison, prison architecture, security, reintegration, analysis

*„Először mi formáljuk az épületeinket,
 aztán azok formálnak minket.”
 (Winston Churchill, 1943)*

Bevezetés

A börtönépítészeti stílusok szorosan összekapcsolódnak a büntetőjoggal, a büntetés-végrehajtási politikával és a társadalmi igazságosság felfogásával. A büntetés-végrehajtási intézetek (a továbbiakban: bv. intézetek) térszervezése, anyaghasználata és működési logikája közvetlenül befolyásolja a fogvatartottak életminőségét, reintegrációs esélyeit, valamint a személyi állomány biztonságát és terhelését. A bv. intézet az igazságszolgáltatás fizikai megtestesülése: egyszerre a társadalmi kontroll eszköze és a rehabilitáció potenciális tere. Napjainkban világszerte meghatározó probléma a túlsúfoltság és a kriminálpolitika „keményebb” irányzatai, ugyanakkor ezzel párhuzamosan erősödik az az igény, hogy a fogvatartás a visszaesés csökkentését és a társadalmi visszailleszkedést is szolgálja. Ehhez olyan börtönépítészeti megoldások szükségesek, amelyek a biztonság, a funkcionalitás, a humánus bánásmód és a fenntarthatóság szempontjait integráltan kezelik.

Jelen tanulmány célja, hogy történeti kitekintéssel és típusonkénti elemzéssel bemutassa a panoptikus, a vertikális, az újgenerációs „nyitott” és a supermax börtönök kialakulását, tervezési filozófiáját és működési logikáját, külön kitérve a magyar büntetés-végrehajtás fejlődésére. A vizsgálat arra keresi a választ, miként hat az építészeti forma a biztonságra, a személyi állomány igényeire, a fogvatartottak közötti interakciókra, a rehabilitációra és a fenntarthatóságra, illetve milyen tanulságok vonhatók le a jövő bv. intézeteinek tervezésére vonatkozóan.

Történelmi kitekintés a börtönépítészetben

A börtönök kialakulásának szükségessége a társadalmi rend fenntartásának, az igazságszolgáltatás érvényesítésének és a büntetések végrehajtási módjainak történelmi váltoásaiban gyökerezik. Az ókorban és a középkorban a büntetések elsődleges módjai a nyilvános megszégyenítések, testi fenytések, kivégzések és száműzések voltak. A fogvatartás ebben az időszakban inkább az ítélet előtti ideiglenes állapotot jelentette, nem pedig önálló büntetési formát (Foucault, 1977).

A középkori Európában a büntetéseket sokszor vallási indíttatásból szabták ki, így a várak, kolostorok alagsorai vagy egyházi tömlöcök szolgáltattak ideiglenes őrzőhelyül. Az igazi változás a XVI-XVIII. század során kezdődött, amikor az államhatalmak rájöttek, hogy a nyilvános testi fenytések nem mindig hatékonyak a rend fenntartására, különösen a növekvő urbanizáció és az ipari forradalom okozta társadalmi változások

fényében. Ekkor jelent meg az igény a szabadságvesztésre, mint önálló büntetési forma alkalmazására, amely lehetőséget biztosított arra, hogy a bűncselekmények elkövetőit elkülönítsék a társadalomtól.

A börtönök tehát egy újfajta társadalmi kontroll eszközévé váltak, azonban nem csupán a büntetésről, hanem a rehabilitációról is szóltak. A börtönépületekre való igény növekedett, ahogy a felvilágosodás és a humanizmus eszméi egyre inkább terjedtek, és előtérbe kerültek a társadalmi igazságosság kérdései. A XVIII. század végén és a XIX. század elején olyan reformerek, mint John Howard és Jeremy Bentham felismerték, hogy a börtönöknek nemcsak a büntetés, hanem a fegyelmezés és javítás eszközének is kell lenniük (Howard, 1777).

A XX. század során a börtönök egyre inkább intézményesített formát öltöttek, különféle biztonsági és építészeti megoldásokkal, amelyek a büntetőpolitika változásait tükrözték. A modern korban a börtönök építészeti tervezésében hangsúlyos szerepet kapott a fogvatartottak emberi jogainak biztosítása, a reintegráció elősegítése és az újrakezdés lehetőségének megteremtése (Foucault, 1977).

Az új generációs bv. intézetek, mint a nyitott és a rehabilitáció-orientált intézetek, már a társadalomba való visszailleszkedés elősegítésére helyezik a hangsúlyt, amely az eredeti, büntetést célzó megközelítéssel szemben sokkal inkább a társadalmi integrációt célozza meg.

Az első börtönök

A börtönépítészet már az ókori civilizációkban is megjelent, de a modern börtönrendszer alapjai a középkor vége felé kezdtek kialakulni, amikor az egyház és az állam egyaránt előnyben kezdte részesíteni szabadságvesztésben rejlő büntetési lehetőségeket.

A korai börtönök gyakran alagsorokban és várakban helyezkedtek el, ahol a fogvatartottak embertelen körülmények között kerültek elhelyezésre. A VIII. században indult meg az úgynevezett börtönreform-mozgalom, amelyet olyan gondolkodók támogattak, mint John Howard és Jeremy Bentham.

Howard angol börtönökért felelős sheriff¹ jelentései alapján a közegészségügyi feltételek javítása és a fogvatartottak „reformálásának” gondolata egyre nagyobb szerepet kapott (Howard, 1777). Bentham megalkotta a panoptikus börtön tervét, amely a folyamatos

1 A sheriff az angolszász országokban egy speciális tisztviselő elnevezése, aki jogi és rendőri feladatokat is elláthat. Eredetileg városbíró, ma az Egyesült Királyságban legtöbb tartományban ez bírói vagy jelképes királyi biztosi tisztséget jelöl.

megfigyelés elvén alapult, ezzel elősegítve a fegyelem fenntartását. Az első börtönök, mint például a philadelphiai Eastern State Penitentiary az 1820-as években épültek, és új korszakot nyitottak a fogvatartási körülmények humánusabbá tételében, amely végül a modern börtönépítészet kialakulásához vezetett. Ennek eredményeként a fogvatartottak már nem embertelen körülmények között voltak elhelyezve, hanem egy speciálisan a szabadságvesztés végrehajtására kialakított épületben (Foucault, 1977). Miért is volt szükség aztán a XIX-XX. századtól új típusú börtönök létrehozására? A börtönök olyan mértékű változáson mentek keresztül a fejlődő társadalom által állított követelmények miatt, amelyet már a tradicionális létesítmények nem tudtak követni. A komplex, multifunkcionális feladatokhoz (őrzés, felügyelet, ellenőrzés, oktatás, munkáltatás, egészségügy) már szükség volt a börtönarchitektúra fejlődéséhez is (Mezey, 2018).

A kezdetek Magyarországon

Az első magyarországi börtönök története Szent István idejére nyúlik vissza, aki törvénybe foglalta a szabadságvesztés-büntetést. A középkorban várak és erődítmények szolgáltak börtönökként, és az első országos jellegű fenyítőház 1772-ben nyílt meg Szempczen². A börtönrendszer fejlődése az igazságszolgáltatás igényeinek változásával és a törvényhozás fejlődésével volt párhuzamos (BVOPb, é. n.). A reformkorban tíz új börtön építésére tettek javaslatot, azonban a bécsi kancellária ellenállása miatt ez nem valósult meg. Az 1848-49-es szabadságharc leverése után Magyarország kénytelen volt az osztrák birodalmi büntető törvénykönyvet elfogadni, és börtönökké alakítani régi várakat, kolostorokat: erre példa a váci és a márianosztrai intézet (BVOPc, é. n.).

A Csemegi-kódex (1878) volt az első magyar büntető törvénykönyv, amely meghatározta a szabadságvesztés-büntetés különböző típusait (fegyház, államfogház, börtön, fogház, elzárás) és külön intézményeket hozott létre az elítéltek fokozatos visszailleszkedésének elősegítésére.

Ezen külön intézmények keretében megjelentek az átmeneti intézetek, amelyek enyhébb körülményeket biztosítottak a szigorúbb fokozatok után, valamint a dologházak, amelyek a munkára nevelést szolgálták. Továbbra is működtek javítóintézetek, amelyek a fiatalok nevelésére és oktatására helyezték a hangsúlyt. Emellett a bv. intézeteken belül elkülönített részlegek biztosították a különböző csoportok (pl. visszaesők, fiatalok) differenciált kezelését. A rendszer lényege a progresszív végrehajtás volt, amely a szigorúbb elkülönítéstől az enyhébb bánásmódon át a társadalomba való visszavezetésig terjedt.

Az új börtönépítkezések és a személyi állomány javadalmazásának növelése a modern büntetés-végrehajtás alapjait fektették le (BVOPa, é. n.). A világháborúkat követő

2 Ma: Szenc, Szlovákiában található település.

időszakban a magyar büntetés-végrehajtás rendszere fokozatosan militarizálódott, majd a szocializmus érájában politikai eszközzé vált, különösen a politikai foglyok tekintetében.

1952 márciusában a börtönügy szervezete a Belügyminisztérium felügyelete alá került. A központi irányításra létrehozták a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságát. A 60-as évektől enyhébb reformok történtek, amelyek hatására átalakult a fogvatartottak munkáltatása és megjelentek az oktatási, nevelési elemek. A 70-es években pedig új, rehabilitációs programok jelentek meg, de a gazdasági források hiánya korlátozta a célkitűzések megvalósítását (BVOPe, é. n.). A rendszerváltást követően a magyar büntetés-végrehajtás reformjai az emberi jogok és szabadságjogok figyelembevételével épültek. Jelentős változásokat jelentett a halálbüntetés eltörlése és a szigorított javító-nevelő munka megszüntetése. A 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról modernizálta a végrehajtást és a kockázatkezelési rendszert. A 2024-es reform rugalmasabbá tette az intézeti struktúrát, és egy ötfokozatú rendszerrel váltotta fel a korábbi szigorú kategóriákat, figyelembe véve a fogvatartottak együttműködési hajlandóságát (BVOPd, é. n.).

Börtönépítészeti stílusok

Panoptikus börtön

A panoptikus börtönépítészeti stílust Jeremy Bentham koncepciója alapján fejlesztették ki a XVIII. század végén. Célja egy olyan épület létrehozása volt, amely egyszerre biztosít maximális felügyeletet és minimális személyi állományi igényt, mindezt a folyamatos megfigyelés érzetének pszichológiai hatásának kiaknázásával. Bentham elképzelése szerint a panoptikus börtön a hatalom egy olyan eszköze lehet, amely átláthatóságot és folyamatos ellenőrzést biztosít a fogvatartottak felett (Verry, 2021).

A korábban elterjedt börtönök gyakran kaotikusak³ voltak, és a megfigyelés nem volt hatékony. Bentham célja az volt, hogy megteremtse a teljes átláthatóságot és ellenőrizhetőséget, ezzel biztosítva a fegyelmet. Az építészeti stílus így egyfajta racionális ellenőrzési eszköz lett, amely az állami hatalom megnyilvánulása volt a büntetés-végrehajtás központi elemeként.

3 Az 1800-as évek előtt működő börtönöket kaotikus viszonyok jellemezték, például hiányzott az elkülönítés, a fogvatartottak vegyesen, túlszűfolt és egészségtelen körülmények között éltek, miközben az felügyelet gyenge és sokszor korrupt volt. A korabeli börtönök állapotát jól jellemzi John Howard megállapítása, miszerint „a börtönökben uralkodó állapotok gyakran a betegségek és a romlottság melegágyai voltak” (Howard, 1777). Erre a rendezetlen helyzetre reagálva dolgozta ki Jeremy Bentham a panoptikum elvét, amely a folyamatos megfigyelhetőség révén kívánta biztosítani a fegyelmet és az ellenőrizhetőséget.

A panoptikus börtön elrendezése alapvetően kör alakú: a zárkák az épület külső peremén helyezkednek el, míg a központban egy megfigyelőtorony található. Ez az elrendezés lehetővé teszi, hogy a központi toronyból minden zárka közvetlenül látható legyen. A fogvatartottak azonban nem látják, hogy éppen figyelik-e őket, mert a torony belsejében lévő felügyelők tevékenysége számukra nem észlelhető. Ezt az elrendezést úgy tervezték, hogy a megfigyelés lehetőségének folyamatos fenntartása miatt a fogvatartottak önkéntes fegyelmet tanúsítsanak, mivel bármikor láthatják őket (Foucault, 1977).

Bár az eredeti panoptikus börtönök nagy része mára már modernizálódott vagy bezárt, néhány intézet még mindig hűen tükrözi ezt a koncepciót. A Presidio Modelo börtön Kubában a panoptikus modell alapján épült. Ez az intézet ugyan ma már nem működik, de az épület megmaradt, és jelenleg múzeumként funkcionál.

Vertikális börtön

A vertikális börtön alapvető célja, hogy minimalizálja a hagyományos, horizontálisan kiterjedt börtönök által igényelt földterületet, miközben biztosítja a fogvatartottak számára megfelelő körülményeket és a szükséges ellátást. Az ilyen intézetek elrendezése több egymásra épített szintből áll, ahol különböző funkciókat és programokat valósítanak meg, mint például az elhelyezés, oktatás, munkavégzés és rekreáció. Ezek a funkciók az épület különböző szintjei szerint kerülnek elosztásra, és egy központi mag – amely akár egy fényudvar is magába foglalhat – köti össze őket, megkönnyítve a fogvatartottak mozgását a különböző zónák között. A börtönök alapterületének korlátozottsága különösen városi környezetben vált jelentős problémává, ahol a szabad terület drága és ritka.

A vertikális börtönök kialakítása megoldás lehet erre a problémára, hiszen az építészeti elrendezés lehetővé teszi a bv. intézetek hatékony működését a városok szívében anélkül, hogy jelentős területet foglalnának el. A vertikális építésze további célja, hogy integrálja a bv. intézeteket a város szövetébe, így a fogvatartottak kevésbé izoláltak a közösségtől, ami fontos lépés a társadalomba való visszailleszkedésük elősegítése érdekében. Az elrendezés több fontos elemet tartalmaz, amelyek megkönnyítik az épület működését és a fogvatartottak rehabilitációját.

Az alsóbb szintek általában a nyilvánosan hozzáférhető épületrészek – mint az adminisztrációs és látogatói terek –, míg a felsőbb szinteken találhatók a fogvatartottak elhelyezéséről szolgáló részlegek, amelyek szigorúbb felügyelet alatt állnak. A köztes szinteken kialakított helyiségek, például a könyvtárak, oktatási helyiségek vagy akár a munkaterápiás egységek, funkcióikkal elősegítik a fogvatartottak szellemi és szakmai fejlődését.

Az épület különböző szintjeit lépcsőházak vagy liftek kötik össze, amelyek lehetővé teszik a fogvatartottak és a személyi állomány számára az egyszerű közlekedést. Az ilyen

típusú bv. intézetek kialakításának másik fontos szempontja a rehabilitációs lehetőségek biztosítása. A vertikális börtönök célja, hogy az elítéltek számára ne csak a büntetésük végrehajtására szolgáló helyet jelentsék, hanem olyan környezetet is, amely támogatja őket a mindennapihoz közelítő életvitel fenntartásában, és felkészíti őket a szabadulás utáni visszailleszkedésre. A különböző szinteken biztosított programok – mint például az oktatás és a munkavégzés – a fogvatartottak életének részévé válnak, és segítenek az elítéltek reintegrációjában, ezáltal csökkentve a visszaesés esélyét.

Összefoglalva, a vertikális börtönök kialakulásának fő indítékai a terület maximalizálása, a városi integráció elősegítése, és a modern büntetés-végrehajtási elvek – különösen a reintegráció és a rehabilitáció – támogatása. Az elrendezés, amely különböző funkcionális szintekre tagolja az épületet, hatékonyan biztosítja a felügyeletet, a rehabilitációs célokat és a közösségi integráció lehetőségét, ami az egyik legfontosabb célkitűzése a modern börtönépítészetnek (Mubarak, 2024).

Újgenerációs nyitott intézetek

Az újgenerációs bv. intézetek megjelenése válaszként szolgált a hagyományos börtönrendszerek problémáira, mint például a túlszűfolttság, az intézeteken belüli feszültségekkel terhelt, konfliktusokra hajlamosító környezet, valamint a rehabilitáció korlátozott hatékonysága. Az új börtönmodellek tervezésekor a központi cél az volt, hogy olyan környezetet hozzanak létre, amely nemcsak a fogvatartást biztosítja, hanem elősegíti a társadalomba való visszailleszkedést is.

Az újgenerációs intézetek kialakításában nagy szerepet játszott az az elv, hogy a büntetés-végrehajtásnak humánusabbnak kell lennie, és a büntetés mellett a rehabilitációra és a fogvatartottak fejlesztésére is összpontosítani kell (Ruzsonyi, 2011). Az építészeti kialakítás alapvetően eltér a korábbi, szigorúan ellenőrzött, izoláló elrendezésektől. Az új börtönmodellek a moduláris stílust követik, amely lehetővé teszi, hogy kisebb lakóegységekbe osszák szét a fogvatartottakat. Ezek a lakóegységek közösségi terek köré szerveződnek, amelyeknek célja, hogy támogassák a fogvatartottak közösségi interakcióit és a pozitív társadalmi normák elsajátítását.

Az ilyen típusú foglalkozások elősegítik a felelősségteljes viselkedést, valamint a fogvatartottak reintegrációját, csökkentve a visszaesés kockázatát. Az újgenerációs bv. intézetekben nagy hangsúlyt fektetnek a természetes fény és a zöldterületek biztosítására, ami kedvezően hat a fogvatartottak mentális egészségére.

Az épületekben gyakran találhatók közösségi helyiségek, oktatási terek, sportlétesítmények, amelyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a fogvatartottak aktívan tölthessék idejüket, és lehetőséget kapjanak arra, hogy készségeiket fejlesszék. A lakóegységeken belül

biztosított közösségi terek lehetővé teszik a fogvatartottak számára, hogy közösségi tevékenységekben vegyenek részt, ami fontos lépés a szabadulás utáni integráció felé (Abdel-Salam – Kilmer, 2023). Az újgenerációs intézetek egyik figyelemre méltó példája a norvég Halden, amelyet gyakran emlegetnek a világ leghumánusabb börtönéneként.

A Halden tervezése során nagy hangsúlyt fektettek a fogvatartottak életminőségének javítására, és arra, hogy emberibb körülmények között élhessenek. Az ilyen típusú intézetek célja az, hogy a fogvatartottakat ne csak bezárják, hanem felkészítsék őket arra, hogy a szabadulás után felelős és produktív tagjai lehessenek a társadalomnak (Jewkes, 2018). Az újgenerációs intézetek egyik fő jellemzője tehát az, hogy szabadabb, támogatóbb környezetet biztosítanak, ahol a fogvatartottak számára lehetőség nyílik arra, hogy fejlesszék készségeiket, tanuljanak, és rehabilitációs programokon vegyenek részt.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy ezen célkitűzések a magyar büntetés-végrehajtási rendszerben is megjelennek, azonban azok gyakorlati megvalósítása – különösen az infrastrukturális és erőforrásbeli korlátok miatt – eltér a skandináv modellektől. Míg a Haldenhez hasonló intézetekben a reintegrációt támogató környezet átfogóan érvényesül, addig a hagyományos büntetés-végrehajtási rendszerekben ezek az elvek gyakran korlátozottabb keretek között valósulnak meg. Ennek ellenére a büntetés-végrehajtás célrendszerében a fejlesztés és a reintegráció ma is központi szerepet tölt be.

Supermax börtönök

A supermax börtönök kialakulásának gyökerei az Egyesült Államokban, az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején keresendők. Ebben az időszakban jelentősen megnövekedett a börtönökben a fogvatartottak közötti erőszakos cselekmények száma, és egyre több olyan bűnelkövetőt tartottak fogva, akik különösen veszélyesek voltak a többi fogvatartottra, a személyi állományra és a közbiztonságra nézve. Az amerikai bv. szervezet erre válaszul hozta létre a supermax börtönöket, amelyeknek célja, hogy a legveszélyesebb elítélteket teljes elszigeteltségben tartsák, megakadályozva őket abban, hogy veszélyt jelentsenek magukra, másokra vagy az intézet rendjére. A legismertebb supermax börtön az Egyesült Államokban található ADX Florence Coloradóban, amelyet „*The Alcatraz of the Rockies*”⁴-nak is neveznek.

Az ADX Florence kialakítása és működése szigorú izolációt biztosít, a fogvatartottak 23 órát töltenek egyedül zárkaikban naponta, és csak egy órára hagyhatják el azt a szabad levegőn való mozgás céljából, természetesen szigorú felügyelet mellett. A supermax börtönök fő célja az, hogy teljes mértékben minimalizálják a fogvatartottak közötti fizikai interakciókat és a szökési kockázatot, valamint hogy megakadályozzák az erőszakos

4 A Sziklás-hegység Alcatraza.

cselekményeket és a bandák intézetben belüli működését (Reiter, 2016). Az ezen elveken alapuló intézetek építészeti tervezése teljes mértékben a biztonság és az izoláció biztosítására irányul. Az ilyen intézetek elrendezése szigorúan elkülöníti a fogvatartottakat egymástól, és minimalizálja a felügyelőkkel történő fizikai kapcsolatot is.

A zárkák általában betonból készülnek, mindössze egy kis ablak nyílik belőlük, amely csak az égbolt felé mutat, ezzel csökkentve a külvilághoz való kapcsolódás érzését, minimalizálva az orientációs lehetőségeket. Az intézetekben alkalmazott elektronikus megfigyelőrendszerek folyamatos kontrollt biztosítanak, és a felügyelők a zárkába való bejutás nélkül, távolról vezérelhetik az ajtókat. Az építészeti tervezés lényege, hogy minden mozgás szigorúan ellenőrzött és előre meghatározott legyen, ezzel csökkentve a váratlan és az erőszakos események előfordulásának lehetőségét. Az épületekben található közösségi terek minimálisak, és az egyes fogvatartottak külön-külön, felügyelt környezetben használhatják őket. A supermax börtönök rendkívüli elszigeteltsége és a fogvatartottak életének szigorú ellenőrzése súlyos pszichológiai következményekkel járhat. Az ilyen intézetekben elhelyezett elítéltek gyakran számolnak be mentális egészségügyi problémákról, mint például depresszió, szorongás, paranoia, valamint a szociális készségek leépülése.

A hosszú távú izoláció és az emberi kapcsolatok hiánya komoly pszichológiai károkat okozhat, amelyek megnehezíthetik a fogvatartottak társadalomba való visszailleszkedését. Ezen intézetek számos emberi jogi szervezet kritikáját is kiváltották, melyek szerint az ilyen intézetekben alkalmazott szigorú elszigetelés embertelen bánásmódot jelent és sérti a fogvatartottak emberi jogait. A kritikusok szerint az izoláció hosszú távon nem szolgálja a büntetés végrehajtásának fő célját, a rehabilitációt, mivel az elítéltek mentális állapota jelentősen romolhat, és ez növeli annak a kockázatát, hogy a szabadulásuk után ismét bűncselekményeket kövessenek el (Pizarro-Stenius, 2004). A supermax börtönök olyan intézetek, amelyeket a modern büntetés-végrehajtás legszigorúbb és leginkább kontrollált formájaként hoztak létre. A börtönök építészeti kialakítása és működése kizárólag a biztonságra és a fogvatartottak teljes elszigetelésére összpontosít, ami hatékony megoldás lehet a rendkívül veszélyes fogvatartottak kezelésére.

A biztonsági szempontok

A bv. intézetek biztonsági szempontú elemzése során kiemelkedő szerepe van az egyes építészeti stílusok által nyújtott biztonsági megoldásoknak és azok hatékonyságának. Az egyes börtöntípusok – a panoptikus, a vertikális, az újgenerációs nyitott és a supermax börtön – mind különböző megközelítést alkalmaznak a biztonság fenntartására, amelyek eltérő hatást gyakorolnak a fogvatartottakra és a személyi állományra egyaránt.

A panoptikus börtön kialakítása kifejezetten a megfigyelés és a pszichológiai kontroll hatékonyságára épít. A körkörös elrendezésű épület és a központi megfigyelőtorony révén

a felügyelők egyetlen központi helyről képesek minden zárkát megfigyelni anélkül, hogy a fogvatartottak tudnák, éppen figyelik-e őket. Ez a bizonytalanság arra készíti a fogvatartottakat, hogy mindig a szabályoknak megfelelően viselkedjenek, mert a megfigyelés folyamatos állandóságának érzetével élnek. A szünet nélküli felügyelet lehetősége csökkenti az intézetben belüli erőszakos cselekmények számát és javítja a felügyelők biztonságát.

A vertikális börtönök kialakítása egy másik megközelítést alkalmaz a biztonság érdekében, különösen a városi tér korlátozottságának figyelembevételével. Az épületek több szintből állnak, és a különböző funkciókat (lakóegységek, rehabilitációs és oktatási terek, egészségügyi szobák) szintekre bontva helyezik el, amely így lehetővé teszi a különböző területek elkülönítését, ami jelentősen javítja a bv. intézet biztonságát.

A központi mag, amely a szintek közötti kapcsolatot biztosítja, szintén hozzájárul a hatékony felügyelethez, mivel a szintek közötti mozgás könnyen szabályozható. Az ilyen típusú intézetekben azonban a több szint együttes kezelése bonyolult feladat lehet vészhelyzetek esetén, például evakuáláskor, tűz esetén vagy lázadás kitörésekor, mivel a szűk folyosók és lépcsők korlátozzák a gyors menekülést, illetve mozgást. A vertikális börtönökben jelentős mennyiségű elektronikus megfigyelőrendszerre van szükség a szintek közötti mozgások és a különböző zónák ellenőrzésére, ami növeli az üzemeltetési költségeket és a technológiai hibák kockázatát. A szökési esélyek viszonylag alacsonyak a magas szintű ellenőrzöttség, a több zónára osztott struktúra és az épület adottságai (magasság) miatt.

Az újgenerációs nyitott intézetek esetében a biztonsági megközelítés alapvetően eltér az előző két modelltől, mivel ezen intézetek célja, hogy emberibb és kevésbé represszív környezetet teremtsenek, amely nemcsak a büntetést szolgálja, hanem elősegíti a fogvatartottak reintegrációját is. A nyitott bv. intézetek biztonsági szempontból jelentős kockázatokat hordozhatnak, mivel a magasabb szabadságérzet és a közösségi terek használata növeli a felügyelők és a fogvatartottak közötti konfliktusok lehetőségét, és megnehezíti a teljes felügyelet biztosítását. Rendkívüli események, például egy lázadás esetén a nyitott struktúra miatt nehezebb a fogvatartottak gyors elkülönítése és a helyzet felszámolása. Az elektronikus megfigyelőrendszerek alkalmazása elengedhetetlen a biztonság fenntartásához, de a folyamatos felügyelet biztosítása így is komoly kihívást jelent. A szökési esélyek magasabbak, mint a szigorúbb biztonságú intézetekben, mivel a fogvatartottak nagyobb mozgásszabadságot élveznek.

A supermax börtönök azonban a legszigorúbb biztonsági követelményeket kielégítő intézetek közé tartoznak, és a legveszélyesebb elítéltek fogvatartására szolgálnak. Az ilyen bv. intézetek kialakítása és működése szigorú izolációt biztosít, amely minimalizálja a fogvatartottak közötti fizikai kontaktust, és ezzel együtt az erőszakos cselekmények lehetőségét is. A zárkák egyszemélyesek, és a fogvatartottak napi 23 órát zárt ajtóknak mögött töltenek, míg az egyetlen szabadidős tevékenységük a szigorúan felügyelt szabadlevegőn tartózkodás.

Az elektronikus megfigyelés rendkívül fejlett, ennek köszönhetően a zárkákban és közösségi területeken elhelyezett kamerák és érzékelők folyamatosan ellenőrzik a fogvatartottakat, minimalizálva a szökési kísérletek lehetőségét. A szökési esélyek rendkívül alacsonyak, mivel az építészeti kialakítás és a technológiai megoldások minden potenciális lehetőséget kizárnak. A szigorú biztonsági intézkedések mellett a supermax börtönökben alkalmazott teljes izoláció súlyos mentális egészségügyi problémákhoz vezethet, ami tovább növeli a rendkívüli események kockázatát, például az önkárosítás vagy az öngyilkosság esélyét.

Személyi állomány

A bv. intézetek különböző építészeti stílusai jelentősen befolyásolják a személyi állomány szükségleteit és munkakörülményeit. Az eltérő börtöntípusok más-más létszámú személyi állományt igényelnek, és az intézet felépítése közvetlen hatással van a napi feladatok ellátására, a munkakörülményekre, valamint a személyi állomány biztonságára.

Létszám

A panoptikus börtön esetében kevesebb felügyelőre van szükség, mivel az épület körkörös elrendezése és a központi megfigyelőtorony lehetővé teszi, hogy egy helyről figyeljék a zárkák nagy részét. Ez hatékonyabb felügyeletet biztosít kevesebb létszámmal, de a személyi állomány folyamatos koncentrációját igényli, ami hosszú távon mentális megterhelést okozhat.

Vertikális épület esetében növekedik a személyi állomány létszámgigénye, mivel minden szinten megfelelő számú felügyelőnek kell jelen lennie a biztonság fenntartása érdekében. A vertikális struktúra bonyolultabb ellenőrzést kíván, ami több felügyelőt igényel a zónák ellenőrzéséhez és a területek közötti mozgások koordinálásához.

Az újgenerációs nyitott intézetek célja a reintegráció elősegítése. Ez a típus jelentős számú személyi állományt igényel, akik nemcsak a felügyeletért felelősek, hanem aktívan részt vesznek a rehabilitációs programokban és a közösségi tevékenységek támogatásában is. A nagyobb mozgásszabadság és a közösségi interakció növeli a személyi állomány szükségességét, és különösen fontos, hogy a felügyelők magas szintű kommunikációs és konfliktuskezelési készségekkel rendelkezzenek.

A supermax börtönök esetében a biztonsági intézkedések rendkívül szigorúak, és az építészeti kialakítás a maximális elkülönítést szolgálja. Ez a típus speciálisan képzett személyi állományt igényel, akik képesek kezelni a rendkívül veszélyes fogvatartottakat, és felkészültek a rendkívüli eseményekre. Bár a fogvatartottak izolációja miatt a felügyelők közvetlen felügyeleti feladatai korlátozottabbak lehetnek, a folyamatos megfigyelés és a szigorú szabályok betartatása jelentős odafigyelést igényel.

Fogvatartotti állomány

A börtönépítész hatása jelentős a fogvatartotti állomány életére és rehabilitációjára, valamint érdemes külön figyelmet fordítani ezeknek az építészeti kialakításoknak a fogvatartottak mentális és fizikai jólétére gyakorolt következményeire.

A különböző börtöntípusok – a panoptikus, vertikális, újgenerációs és supermax börtönök – mind eltérő hatásokat gyakorolnak a fogvatartottak életére, és különböző módon befolyásolják a reintegráció esélyeit, a közösségi élet lehetőségeit és a mentális egészséget.

Egymás közötti interakció

A fogvatartottak egymás közötti interakcióinak lehetőségei és korlátai nagy mértékben függenek az intézet építészeti kialakításától és az alkalmazott szabályoktól, amelyek a közösségi életet, a munkavégzést és a társas érintkezést egyaránt befolyásolják. Az interakció lehetőségeit elsősorban az határozza meg, hogy a fogvatartottak mozgása mennyire szabad, és az intézet mennyire támogatja a közösségi tevékenységeket. Amennyiben az intézet kialakítása izolált zárkákból áll és a fogvatartottak mozgását szigorúan korlátozzák, az interakció rendkívül nehézé válik.

Az ilyen környezetben a közösségi élet szinte teljesen megszűnik, ami az elzártság érzését erősíti, és hosszú távon károsan hathat a fogvatartottak mentális egészségére. Ezzel szemben, ha az építészeti tervezés lehetővé teszi a közösségi terek használatát, a fogvatartottaknak nagyobb esélyük van a társas kapcsolatok kialakítására. A közös terek, például étkezők, közösségi szobák vagy szabadtéri zöld területek elősegíthetik a kommunikációt és a közös programok szervezését. Az ilyen lehetőségek pozitív hatással vannak a társas készségekre, hiszen a fogvatartottak megtanulhatnak együttműködni, ami segíthet a szabadulás utáni reintegrációban. Ugyanakkor, ha a közösségi terek használatát nem kíséri megfelelő felügyelet és támogatás, fennáll a veszélye annak, hogy ezek a helyek konfliktusok vagy erőszakos események színterévé válnak.

Összefoglalás

Tanulmányunk célja annak vizsgálata volt, hogy a különböző börtönépítészeti stílusok milyen módon befolyásolják a bv. intézetek működési logikáját, biztonsági rendszerét, a személyi állomány munkavégzésének feltételeit, valamint a fogvatartottak életkörülményeit és reintegrációs esélyeit. Elemzésünk során áttekintettük a panoptikus, a vertikális, az újgenerációs nyitott és a supermax börtönök kialakulásának történeti és funkcionális sajátosságait, továbbá rámutattunk arra, hogy az egyes építészeti megoldások eltérő módon reagálnak a büntetés-végrehajtási szervezet előtt álló biztonsági, szervezési és társadalmi kihívásokra. Megállapítottuk, hogy a panoptikus modell a megfigyelhetőség

és a kontroll racionalizálására, a vertikális börtön a területi korlátok és a városi integráció problémáira, míg az újgenerációs intézet a humánusabb fogvatartás és a reintegráció támogatására kínál sajátos választ. Ezzel szemben a supermax intézetek a maximális biztonság és izoláció elvét jelenítik meg, ugyanakkor működésük számos, a mentális egészségre és a rehabilitáció eredményességére vonatkozó kérdést vet fel. Vizsgálatunk alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a börtönépítészeti kialakítás nem csupán technikai vagy funkcionális kérdés, hanem a büntetés-végrehajtás célrendszerét, az intézeti légkört és a társadalmi visszailleszkedés lehetőségeit is alapvetően meghatározó tényező. Álláspontunk szerint a jövő bv. intézeteinek tervezése során olyan komplex megközelítésre van szükség, amely a biztonság, a funkcionalitás, a fenntarthatóság, valamint a reintegráció követelményeit egymással összhangban kezeli.

Felhasznált irodalom

- Abdel-Salam, Sami – Kilmer, Ashley (2023): 'A Prison Is a Prison': Perspectives From Incarcerated Men on the Therapeutic and Punitive Aspects of Halden Prison in Norway. *The British Journal of Criminology*, 63(4), 929-947. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azac054>
- Büntetés-végrehajtási szervezet hivatalos honlapja: A Csemegi-Kódex (BVOPa)
Online: <https://bv.gov.hu/hu/a-csemegi-kodex> (Letöltés ideje: 2025. január 10.)
- Büntetés-végrehajtási szervezet hivatalos honlapja: A kezdetek (BVOPb)
Online: <https://bv.gov.hu/hu/a-kezdetek> (Letöltés ideje: 2025. január 10.)
- Büntetés-végrehajtási szervezet hivatalos honlapja: A reformkor és a kiegyezés (BVOPc)
Online: <https://bv.gov.hu/hu/a-reformkor-es-a-kiegyezés> (Letöltés ideje: 2025. január 10.)
- Büntetés-végrehajtási szervezet hivatalos honlapja: A rendszerváltozástól napjainkig (BVOPd)
Online: <https://bv.gov.hu/hu/a-rendszervaltozastol-napjainkig> (Letöltés ideje: 2025. január 10.)
- Büntetés-végrehajtási szervezet hivatalos honlapja: A világháborúktól a szocializmusig (BVOPe)
Online: <https://bv.gov.hu/hu/a-vilaghaboruktol-a-szocializmusig> (Letöltés ideje: 2025. január 10.)
- Foucault, Michel (1977): *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books, New York
- Howard, John (1777): *The state of the prisons in England and Wales with preliminary observations and an account of some foreign prisons*. Warrington
- Jewkes, Yvonne (2018): Just design: Healthy prisons and the architecture of hope. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 51(3), 319-338. DOI: <https://doi.org/10.1177/0004865818766768>
- Matthieu, Verry (2021): *Panoptique - Jeremy Bentham*. Sorbonne Université. DOI: [10.13140/RG.2.2.19694.33605/1](https://doi.org/10.13140/RG.2.2.19694.33605/1)
- Mezey Barna (2018): A börtönügy a 17-19. században: A börtön európai útja. Gondolat Kiadó, Budapest. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2019.1.11>
- Mubarak, Ashik (2024): *Urban Prison Link: A New, Urban Prison Typology* (Master's thesis). University of Massachusetts Amherst. DOI: <https://doi.org/10.7275/54857>
- Pizarro, Jesenia – Stenius, Vanja M. K. (2004): Supermax Prisons: Their Rise, Current Practices, and Effect on Inmates. *The Prison Journal*, 84(2), 248-264. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032885504265080>
- Reiter, Keramet (2016): When Prison is Not Enough: The Rise (and Perhaps the Fall) of the Supermax Prison. *Prison Legal News Online*: <https://www.prisonlegalnews.org/news/2016/nov/8/when-prison-not-enough-rise-and-perhaps-fall-supermax-prison/> (Letöltés ideje: 2025. február 18.)
- Ruzsonyi Péter (2011): A skandináv országok büntetés-végrehajtási rendszerének elemzése. *Börtönügyi Szemle*, 2011/1., 1-19.